

РОЗВИТОК СТИЛІСТИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УПРОДОВЖ ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ

Сучасна школа ставить перед учителем першочергове завдання навчити і виховати громадянина, який гідно представить Україну як суверенну розвинену країну в Європі. Особливо важливою умовою у становленні такої особистості є високий рівень її мовленнєвих умінь і навичок, що включає і стилістичні. Навчання стилістики – це єдиний процес, що поєднує всі ланки загальної освіти – від початкової школи до старшої. Стилiстичні вміння і навички базуються на теоретичних засадах лінгвістики, що включає шість основних стилів мовлення, стилістичні ресурси всіх рівнів мови. У 10-11 класах здійснюється поглиблення і систематизація стилістичних умінь і навичок, які набули учні впродовж вивчення мови в основній школі.

Розвиток стилістичних умінь і навичок старшокласників із фонетики побудовано на лінгвістичних знаннях стилістичних засобів фонетики і здійснюється за допомогою ефективних методів і прийомів навчання.

Фоностилістика займається вивченням експресивних властивостей звуків, засобів її милозвучності та явищ поетичної фонетики, фонетичної організації творів різних стилів мовлення. Проблему української фоностилістики висвітлювали у своїх працях І.К.Білодід, І.Г.Чередниченко, В.С.Ващенко, О.М.Масюкевич, В.П.Мурат та ін. У кожному стилі мовлення функціонують свої ритміко-інтонаційні особливості. Щодо фонемної будови текстів, то лише групи фонем або позиції, в яких стоять, проявляються в них неоднаково. Всі фонетичні явища не ізольовані одне від одного, вони взаємовпов'язані і можуть проникати з одного стилю в інший. Засоби фоностилістики не мають постійного стилістичного значення, а отримують і реалізують його у контексті.

Вивчення фоностилістичних засобів мови слід починати із початкової школи, де здійснюється пропедевтичне навчання стилістики, спеціально звертати на них увагу в середніх (5-9 класах), а старшій школі поглиблювати і систематизувати відомості із фоностилістики. На жаль, як показали дослідження, учителі мало або зовсім цього не роблять. Оскільки програма [4] не чітко конкретизує, які засоби фонетичної стилістики слід вивчати, не достатньо представлено вправ і завдань у підручнику „Рідна мова. 10-11 клас” [6], обмаль методичного матеріалу із даного питання.

Процес розвитку стилістичних умінь і навичок із фонетики учнів 10 класу слід здійснювати, на нашу думку, за допомогою ефективних методів і прийомів навчання: розповідь учителя, бесіда, евристична бесіда, метод вправ. М.І.Пентилюк [3] виділяє такі вправи під час вивчення стилістики в курсі рідної мови загальноосвітньої школи: фонетико-стилiстичні, лексико-стилiстичні, граматико-стилiстичні, стилістичні. Фонетико-стилiстичні вправи для учнів 10 класу включають такі завдання: виразне читання текстів різних

стилів мовлення, правильне наголошування слів, дотримання норм милозвучності мови, добір фонетичних варіантів і створення з ними речень, редагування текстів відповідно до евфонічності їх звучання. Наводимо відповідно до чинної програми рідної мови теоретичний матеріал із вказівкою, за допомогою якого методу і прийому його подавати старшокласникам, і приклади фонетико-стилістичних вправ для розвитку їх стилістичних умінь і навичок.

1. Поняття фоностилістики.

Розповідь учителя з елементами бесіди. *За допомогою чого люди спілкуються? За допомогою мови, речень, слів. З чого слова формуються? Із букв. Це лише графічні знаки, що ж вони позначають? Звуки. Сьогодні на уроці ми будемо вивчати стилістичний аспект звуків, або фонем. Існує у мовознавстві окремий розділ – фоностилістика, що займається вивченням експресивних властивостей звуків мови, засобів її милозвучності та явищ поетичної фонетики, фонетичної організації текстів різних функціональних стилів. Ми уже дійшли висновку, що люди спілкуються за допомогою звуків. Як ви думаєте чи, фонемна будова текстів певних стилів однакова? Різна, у кожному стилі мовлення функціонують свої ритми й інтонації, а щодо звуків, то тільки групи фонем або позиції, в яких вони стоять, проявляються не однаково. Фонетичні явища не ізольовані одне від одного, вони взаємопов'язані і можуть проникати з одного стилю в інший. Давайте з'ясуємо, яке мовлення стосовно звуків характерне для книжних стилів? Так, повільне, з чіткою вимовою звуків, правильним наголошуванням слів. А для розмовного стилю? Експресивна інтонація, швидкий темп, що приводить до видозміни звуків, усічення речень. Найбільш яскравою організованістю на фонетичному рівні проявляється художній стиль, а точніше поетичне мовлення, для якого відбір звуків підпорядкований вимогам ритму і рими.*

2. Наголос. Ритм.

Бесіда. *Давайте пригадаємо, що таке наголос? Учні часто не пам'ятають точного визначення цього поняття, але скажуть, що це вимова певного звука із більшою силою. Наголос – це звукове виділення не тільки фонем, а й певної мовної одиниці. Учитель записує слова на дошці замок – замок, нездійснений – нездійснений. Поясніть лексичне значення цих слів. За допомогою чого ми розрізняємо ці лексеми? За допомогою наголосу. Існує словесний наголос – виділення одного із складів слова більшою силою (синок, матінка, вовчиця, одинадцять). Записуємо на дошці речення (Сьогодні у саду зацвіли абрикоси). Давайте прослідкуємо за змістом висловлювання, змінюючи силу вимови певного слова. Розрізняють ще і логічний наголос – особливе виділення якогось слова чи кількох слів у всьому висловлюванні.*

Повторення наступного матеріалу тісно пов'язано з літературою, де ці поняття вивчалися більш широко, тому доцільно застосувати бесіду за такими запитаннями: *Що таке ритм? У якому стилі ми його зустрічаємо? Що називається римою? Які віршовані розміри ви знаєте? Для чого існує ритм у віршах?*

Вправа 1. Визначити всі існуючі варіанти логічного наголосу. Пояснити, чи змінюється лексичне значення висловлювання від цього. Учні усно утворюють речення.

Я хочу прийти до Вас завтра. Вчора Сергій освідчився мені в коханні.

3. Стилістичні функції алітерації й асонансу.

Спостереження над мовою. Евристична бесіда. Пояснення вчителя. Зачитайте вірш.

Летить, летить, нестримні журавлі,
Через усі держави і кордони,
Несіть привіт до рідної землі,
Усім, хто в неї вірить безборонно.
Усім, хто зміг у серці зберегти
І землю ту, і мову ту єдину.
Хто крізь усі негоди і світи
В собі проніс любов до України. (А.Матвійчук)

Чи дотримувалися ви орфоепічних правил? Так. Яка це мова – прозова чи віршована? Віршована. Чому? У тексті наявне римування. Так, віршована, тому що наявні рима і ритм. Зверніть увагу на виділені звуки. З яким явищем можна пов'язати їх вимову? Повтор звуків. Пригадайте з літератури, як називається це явище? Повтор звуків, алітерація, асонанс. Яку роль вони відіграють у мовленні? Передають певний настрій, увиразнюють мову, надають йому поетичності. Фоностилістика вивчає звукові повтори за співвідношенням голосних і приголосних звуків. Це анафора, звукова епіфора, алітерація, асонанс, рима, віршові розміри, які ви розглядали докладніше на уроках літератури як української, так і зарубіжної. Алітерація й асонанс – це мовні засоби поетичного мовлення. За допомогою алітерації (повтору приголосних звуків) і асонансу (повтору голосних звуків) автор „зображує” явища природи, стан людини. Наведіть приклади слів із звуками [л], [р]. Учитель записує такі слова на дошці (лелека, літак, легкий; дрижати, ранок, раб). Вимова або повторення цих звуків викликає у нас певні уявлення, так [л] - асоціюється з легкістю, польотом; [р]-з громом, вибухом, напруженістю, мурканням kota; [ш]– з шумом, коливанням вітру, очерету; [о]- з стогоном, боєм; [а] - з плачем.

Здебільшого поети використовують повтори кількох звуків (і приголосних, і голосних). Перенесення їх в інші функціональні стилі – це недбалість, стилістична помилка. У науковому і публіцистичному стилі вони затьмарюють логічний розвиток думки, створюють невідповідність форми і змісту, утруднюють розуміння висловленої думки.

Вправа 2. Скласти і записати речення, використовуючи мовні засоби алітерації або асонансу. З'ясувати стиль і тип мовлення. Визначити, які асоціації викликають ці звукоповтори. Наприклад: Зима морозяна надворі, замети білі на землі. Художній стиль мовлення, опис, повтор звука [з] викликає асоціацію холоду, заметілі.

Вправа 3. Відредагувати речення, пояснити правильність обраного варіанта та причини стилістичних помилок. Вправа виконується усно, поваріантно, речення записані на зворотному боці дошки.

Ти думаєш, що то собака? При приближенні до моря ми почули голос чайок. Вправа 4. Завдання учитель дає для виконання одному учневі на картці. Відтворіть діалог. Назвіть фонетичні засоби стилістики. Завдяки чому досягається милозвучність мовлення у цьому тексті?

- Тебе сьогодні питали?
- З географії „п’ять”.
- А ти часом не того... не бре-бре ?

Доря ображено чмихнув і підняв угору білясті чубки.

- Йй-богу, сам бачив... А Козерогові пару вліпили.
- Що се за Козеріг?
- Там один в нас... Дорька Сосновський...
- Віце-губернаторський син?
- Ми його добре сьогодні нам’яли. Аж кров носом пішла...

(М.Коцюбинський „Подарунок на іменини”).

Вправа 5. Відредагувати текст, пояснити допущені фоностилістичні помилки. Текст записано на дошці.

Раз розказав Роман про своє альпіністське захоплення і першу покорену вершину. При нашій пришкільній ділянці ростуть сторічні дуби, величні, розлогі, красиві. Лист липи лине із дерева, нагадуючи нам про кінець золотої осені.

4. Засоби милозвучності.

Пояснення, спостереженням над мовою. Скажіть, як ви розумієте вислів *мелодійна, милозвучна мова*? *Красива. Правильно та, що гарно звучить, добре сприймається на слух, має мелодику. Фонетична система української мови дозволяє передавати зміст висловлювання у гармонійній єдності з мелодійним звучанням. Як зробити вимову слів милозвучною? Послідовно чередувати голосні і приголосні звуки. Милозвучність української мови залежить, найперше, від фонетичної організації тексту (звукова гармонія між словами і синтаксичними конструкціями). Невиправдані збіги голосних і приголосних звуків найчастіше виявляються при вживанні прийменників з (із, зі), сполучника і (й), дієслівних форм з афіксом -ся (-сь). Для досягнення милозвучності слід дотримуватись певних правил як в усному, так і в писемному мовленні. Спостереження над мовними одиницями ведеться на прикладах словосполучень, що учні утворюють після розгляду таблиці.*

Засоби досягнення милозвучності

Мовна одиниця	Стилістичне значення	Вживається
У - і	Нейтральне	На початку речення, після слів з кінцевим приголосним, після паузи
В - й	Нейтральне	Між голосними, після слів з кінцевим голосним
З	Прискорений темп	У більшості випадків
Зі (Зо)	Уповільнений темп	Наступне слово починається кількома приголосними

-сь	Швидкий рух, дію, несподіване явище	Між голосними
-ся	Спокійна, уповільнена розмова	Між приголосними, коли слово починається на [с]
-ти	Нейтральне	Після приголосного або голосного
-ть	Швидкий темп	Після голосного у художньому стилі

Щоб ваше мовлення було красивим, дотримуйтесь ще й таких рекомендацій: уникайте збігу однакових голосних чи приголосних звуків (учитель записує справа на дошці слова: вітер рве, далекі і імлісті), звукоповторень у кінці і на початку слова (прийду дуже пізно), частого вживання шиплячих чи їх збігу кругом, де вони не звуконаслідувальні (комиш шарудів). Використовуйте у мовленні синоніми (зліва записує правильні словосполучення вітер віє), варіанти рівнозначних слів (вчений – учений, вліво – уліво), прийменників і сполучників (далекі й імлісті), дієслівних суфіксів тощо.

Вправа 6. Вставте замість крапок прийменники у-в, сполучники і-й. Поясніть свій вибір. Виконуємо завдання на перфокартах.

Між Інною ... Андрієм спалахнуло, але швидко погасло кохання. Щебетання ... пісня солов'я зачарували нас у лісі. Жити ... Україні – це справжнє щастя для українця. Був ... Києві, пішов на Андріївський узвіз, згадав своє дитинство.

Вправа 7. Дописати і пояснити у словах афікси –ся (-сь), -ти (-ть). До нас наближав... автомобіль. Вмивала... Катря довго, старанно. Сьогодні ми вивчи... повинні правила досягнення милозвучності. На полях жнива: жінці жну..., косарі кося..., а діти радіють.

Опанування стилістичними поняттями всіх рівнів мови від фонетики до синтаксису, комплексне використання на уроках рідної мови стилістичних вправ на тестовій основі різних стилів мовлення, активізація творчої діяльності учнів, урахування їх психолого-вікових особливостей забезпечать високий рівень умінь і навичок старшокласників сприймати, аналізувати, будувати і редагувати стилістично диференційовані тексти, вплинуть на рівень мовленнєвої культури випускників загальноосвітньої і малокомплектної школи також.

Список використаних джерел

1. Методика вивчення української мови в школі / О.М.Біляєв, І.С.Олійник, М.І.Пентилюк та ін. – К.: Рад. шк., 1987. – 246с.
2. Навчання української мови в 10-11 класах / О.М.Біляєв, Л.М.Симоненкова, Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова. – К.: Освіта, 1998. – 144с.
3. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика: Пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. – К.: Вежа, 1994. – 240с.
4. Рідна мова. 5-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів – Київ: Шкільний світ, 2001. – 94с.

5. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика / За ред. І.К.Бїлодїда. – К.: Наукова думка, 1973. – 588с.

6. Українська мова: Пїдручник для 10-11 кл. / О.М.Бїляєв, Л.М.Симоненкова, Л.В.Скуратївський, Г.Т.Шелехова. – К.: Освіта. – 240с.

